

Әбдіжәділқызы Жидегүл

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: journalist_teoretic@mail.ru, +77077652144

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ ЖАЗУ ӨНЕРІНІҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада тележурналистикадағы жазу өнерінің ерекшеліктері, тележурналистердің жоба авторы, сценарист, редактор ретіндегі қызметінің мәні қарастырылады. Автор жазу өнері туралы Жүсіпбек Аймауытов, Марат Барманқұлов сынды ғалымдардың пікірлерін негізге алып, тележурналистикадағы бірқатар проблемаларды атап өтеді. Сонымен қатар, өзінің «шолып жазу» және «зерттеп жазу» атты екі түрлі жазу тәсілін ұсынады.

Түйін сөздер: телетуынды, тележурналистиканың жазу өнері, телевизиялық мағыналық тізбек, шолып жазу, зерттеп жазу, телевизиялық жетексөз, мультимедиялық мүмкіндік.

Abdizhadilqyzy Zhidegul

Candidate of Philology, Associate Professor
Al-Farabi Kazakh national university
Kazakhstan, Almaty
E-mail: journalist_teoretic@mail.ru, + 77077652144

The specific of content in tv journalism

The article examines the features of the art of writing TV journalism. The functional essence of the TV journalist, as the author of the project, scriptwriter and editor. The author quotes scientists A. Aimauytova, M. Barmankulova, based on their opinion, she lists some problems of modern television. And also provides its aviarian methods: "review letter" and "research letter"

Key words: TV production, letter of the art of television journalism, television context, review letter, research letter, television lead, multimedia opportunity.

Абдижадилқызы Жидегүл

Кандидат филологических наук, доцент
Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы
E-mail: journalist_teoretic@mail.ru, + 77077652144

Обенности составления текста в тележурналистике

В статье рассматриваются особенности тележурналистики как искусства слова, функциональные обязанности тележурналиста, выступающего автором проекта, сценаристом и редактором. Автор, опираясь на труды Ж. Аймауытова и М. Барманкулова, исследует проблемы современного телевидения, предлагает собственные методы: «обзорное письмо» и «исследовательское письмо».

Ключевые слова: телепроизведение, письмо искусства тележурналистики, телевизионный контекст, обзорное письмо, исследовательское письмо, телевизионный лид, мультимедийная возможность.

*Қалам – көркем сөздің ең жақсы жаттықтырушысы.
Басқалардан үйренуде ең үлгілі тұлғаларға ғана теңеу-
суге ұмтылу керек.*

*Ең маңыздысы – шынайы шеберлікті меңгеру,
тек соның өзі еліктеу болып кетпеу керек.*

Цицерон

Тіл сөйлеген сайын жетіледі, жазған сайын қалыптасады. Өйткені, жазба сөйлеу барысында адамның сөзді саналы түрде өңдеуіне мүмкіндік көбірек болады. Сондықтан да, адамның жазбаша сөйлеу әрекетінің маңызы ерекше болып есептеледі. Қазіргі таңдағы тележүргізушілердің тіл мәдениетіне тән кемшіліктердің бірі – тілді шұбарлау болса, екіншісі – сөз тіркестерін, сөйлемдерді дұрыс құрмау. Ойланып, толғанып, айтар сөзін салмақтап қате жібермеуге тырысып сөйлеу – мәдениетті тележүргізушінің міндетті борышы. Ең бастысы, ол уақыт ағымындағы тіліміздің қалай дамып бара жатқанын, қандай сөздермен байып, көркею үстінде екенін, әр сөзді айтар ойымен астастырып контекст құру қажеттігін білуі тиіс. Өйткені, теледидарда көрермен келіп, түсінбеген жерін сұрап ала алмайды, бұл ретте бүкіл жауапкершілік телевизия тізгіншісіне жүктеледі. Көрермендердің көңіл күйіне ене отырып, олардың жан дүниесін баурайсың. Әйтпесе, телеаудиторияны жоғалтып алуларың мүмкін. Терең ойланып, көп ізденіп, тақырыпты жан-жақты қарастырып, үлкен дайындықпен жасалатын хабардың өз көрермендеріне қызықты, әрі тартымды болатыны және жабылып қалмай, көрерменнің асыға күтіп жүріп көретін телетуындысына айналатыны анық. Сол шығармашылықтың аясына енді айтар ойы анық, көздеген мақсаты айқын, түсінікті ұғымда құрылған сөйлемдерді кірістіріңіз. Алдын ала ойластырылған жоспар, тақырыпқа деген қызығушылық және соған қатысты материалдарды жинақтау жолындағы тыңғылықты ізденіс жүргізушінің тақырып аясындағы тың ойларына қозғау сала отырып, көрермен жүрегіне жол табады.

Негізгі бөлім

Тележүргізуші бағдарламасын бастағанда: «Мен сіздерге аса бір құнды және айрықша мәнді дерек төңірегінде әңгімелекпін» деген тәрізді аудиторияны елең еткізетін ерекше сөйлемдердің болуы – шарт. Өйткені, тележурналистика зерттеушісі А. Князев айтқандай, «тележурналистика тілінің ең қарапайым екі қағидасының бірі – сөзді дұрыс бастау, екіншісі – сөзді дұрыс аяқтау.

Егер сөзді дұрыс бастасаң бірден көрермендер назарын аударып аласың, ал дұрыс аяқтасаң, көрермендердің есінде ұзақ сақталып қаласың» [1].

Айтары бар, ауқымды ақпаратты эстетикалық талғаммен экран этикасын сақтай отырып, мультимедиалық мүмкіндікті мың құбылта пайдаланып, шығармашылық шеберлікпен ұсынылатын кәсіби телетуындының аудиторияға берері мол, әлбетте, соған сәйкес олардың алатын әсерлері де айрықша болады. Жаңа, әрі тың ойлар төңірегіндегі осындай бағдарламалардың әсерлілігі соншалық, ертеңгі, содан кейінгі келесі хабарларда да, тіпті, әрдайым дерлік көрермендер сол автордан, сол жүргізушіден соны ойлар тізбегін күтеді. Сол жауапкершілік пен сенімнің салмағын сезінген жүргізуші де, автор да мейлінше бұрынғыдан да жоғары деңгейде өткізуге ұмтылады. Сондықтан да, сценарий жазғанда әдетте, қарапайым, елеусіздеу көрінетін жайларды әдеттен тыс айрықша, ал жаңа дүниені қалайша түсінікті етіп жеткізуге болады? Біріншіден, тақырып бұрыннан белгілі ескі тақырып болса, онда оны жаңа деректермен толықтырып және неғұрлым мәнді жайлармен өрнектеп жан бітірген жөн. Екіншіден, егер тақырып, өзгеше, жаңа тақырып болса, онда оны жан-жақты мәліметтермен дамыта, толықтыра отырып, белгілі деректермен және күнделікті тәжірибемен байланыстыра отырып ұғынықты етіп жеткізуге тырысу қажет. Бұл ретте профессор Барманқұловтың телевизиядағы деректілік туралы тұжырымына жүгінген абзал: «Дерекнама (документализм) – телепублицистиканың өмірдегі нақты оқиғалар мен орын алған фактілер, адамзат пен оның іс-әрекеті негізінде сомдалатын образдар мен бейнешежірелерден тұратын бір саласы» [2].

Нәтижелер

Журналист еңбегінің ең басты мақсаты – ақпаратты бере білу, яғни коммуникативтік актіні жүзеге асыру. Экрандағы журналист – ол жаңалықтарды хабарлайтын, қандай да бір оқиғаны, фактіні, құбылысты баяндайтын адам. Тележурналист өз ойын бейнекөрініс және сөз арқылы жеткізеді. Демек, тікелей эфирдегі жаңалықтар легінің жүргізушісі оған қойылатын талаптардың бірде-біреуін естен шығармастан орындауға міндетті. Осы орайда, «Тележүргізуші шеберлігі» пәнінен зертханалық сабақ аясында болашақ журналистердің жазу өнерін меңгеруі үшін екі түрлі тәсіл ұсынылды. Біріншісі – «шолып жазу» немесе «ой айту; түйін табу» тәсілі, яғни, автор алдымен айтар ойын баяндайды,

қажет болған жағдайда нақты деректерге сүйенеді, статистикалық мәліметтер келтіреді, бір сөзбен айтқанда, ойын жеткізеді. Екіншісі – «зетте жазу» немесе «идея-тақырып-нысан-аудитория» ұғымдарының сатылық тізбегі бойынша жазу тәсілі. Бұл тәсіл аясында автор алдымен өз идеясын баяндайды, келесі кезекте тақырып таңдайды, тақырыпқа сәйкес зерттеу нысанын белгілейді, соның нәтижесінде шоғырланған ақпаратты аудиторияға ұсынады. Бұл екеуі де алдын ала дайындалу барысында қолданылатын тәсілдер. Ал тікелей эфир үшін алдын ала жазу қаншалықты маңызды? Әлбетте, алдын ала түсіріліп, монтаждалатын хабардан әлдеқайда маңызды. Өйткені, тікелей эфирдің сәтті шығуы алдын ала жасалған дайындыққа, яғни, алдын ала жазылған сценарлық жобаға тікелей байланысты.

Тікелей эфир – телевизиядағы хабар тарату тәсілі ғана емес, ол – күрделі шығармашылық процесс. Мысал ретінде спорттық жүріспен айналысып, соның нәтижесінде рекордқа жетуді алдына мақсат етіп қойған спортшыны алайық. Оған міндетті түрде спорттық жүріс механизмінің нақты білімі, оны дәлме-дәл меңгеру тәсілі керек болады. Сол үшін спортшының жаттығу кезіндегі жүрісі бейнетаспаға түсіріледі. Сөйтіп, оны баяулатып қарап, жеке-жеке кадр бойынша мұқият қадағалап, аяқтың әрбір бұлшық етінің рекордтық нәтижеге қосатын үлесі алдын ала есептеледі. Тікелей эфирдегі жүргізуші-журналист еңбегінің нәтижесі де алдын ала салмақталып-сараланып екшелуі қажет.

Осының бәрі – кәсіби мақсатты жүзеге асыру жолындағы шарттар, шаралар, жаттығулар. Ал солардың ішіндегі ең негізгісі тіл мен тәртіп болып табылады.

Ойтолқы

Тілдің мүмкіндігі ұшан-теңіз, оның мағыналық бояуының мөлшері орасан зор, шексіз. Оған грамматикалық және синтаксистік қиындарды қосайық. Олай болса, кәсіби шеберлік құпиясын меңгеруді, ең алдымен, жаңалықтарды жаза білуден бастаған жөн. «Шамамен, ықшамдалған жаңалықтарды жазудың мынадай формуласын белгілеп алуға болады:

Не болды?

Ол қайда өтті?

Ол қашан өтті?

Бұл оқиғаға кімдер қатысты?

Оқиға қалай өтті?

Ол неліктен болды?

Болған оқиғаның мәнісі неде?

Егер де осы сұрақтардың бәріне жауап табылатын болса, онда жаңалықтың жазылып біткендігі. Тек жаңалық өте қысқа болуы керек, небәрі үш сөйлемнен аспаған жөн» [3].

Ақпараттың алғашқы жолы айқын әрі нақты болуы – шарт. Тележаңалыққа назар аударған көрермен әрі қарай біле түскісі келіп, аяғына дейін ықыласы ауып, мәселенің не туралы екенін түсініп алуға қабілетті болуын қамтамасыз ету қажет. Онда елді мекен, аудан, қала, облыс тәрізді жер атауы міндетті түрде көрсетілуі керек. Мысалы:

Жаңалық логикалық көзқарас тұрғысынан құрастырылады. Оның да басы, ортасы, соңы болады. Әлбетте, бастапқы сөйлем аудиторияның назарын аударып алса, екінші сөйлем сол жаңалықты түсіндіретін қосымша мәліметтерді жинақтайды.

Ал үшінші, әрі соңғы сөйлем сол оқиғаның салдары туралы айтып, немесе оған қорытынды жасай отырып жаңалықты аяқтайды. Белгіленген уақыт мөлшерінде, қаншалықты маңыздылығына қарай тізбектеп, ақпаратты ұсыну осылайша жүзеге асады. Бұл тұрғыдан алғанда ақпаратты мынадай үш процеске бөлуге болады.

Не туралы хабарлайтыныңды айту.

Не туралы хабарлап жатқаныңды айту.

Не туралы хабарлап болғаныңды айту.

Сонымен, журналистік ақпарат дегеніміз болып жатқан оқиғаларды көпшілікке хабарлау, ұғындыру, түсіндіру, баяндау. Ақпарат жеке бір тұлғаға әсер ете отырып, ол оның өмірге немесе болған оқиғаға көзқарасын қалыптастыруға елеулі ықпалын тигізеді.

Деректілік пен жаңашылдық ақпараттың ең басты үрдісі болып табылады. Ал ақпараттың ішіндегі тікелей эфирдегі жаңалықты алып қарайтын болсақ, оның деректілігі ең алдымен уақыт аясындағы дәлдігінде, яғни, сол сағатта, сол минутта эфирден өтіп, халыққа жетіп үлгеретіндігінде. Тележурналистикадағы жазу процесі көрермендермен көгілдір экран алдында жүздескенге дейін жүзеге асатын болғандықтан алдын ала жасалатын дайындықтың тыңғылықты жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Өйткені, сценарист телетуынды жазу барысында қажет ақпараттың бәрін іздеп табуға, керек болса кейіпкерін зерттеуге, қандай да бір құбылысты бақылауға алуға саналы түрде мәжбүр болады. Өйткені, автор-сценарист өз концепциясын, яғни, тұжырымдамасын нақтылай түсуі керек. Сценарийдегі сөйленетін сөз де, оның жекелеген бөліктері де дәлдікті қажет етеді. Сценарист үшін ең маңызды процесс – тақырып төңірегінде дұрыс ойлай

білу. Өйткені, тележүргізушінің міндеті – өз көрермендерін сол тақырып төңірегінде ойлануға және белгілі бір кейіпкер, я болмаса, оқиға немесе құбылыс жайында пікір қалыптастырып, ой түйіп, әрекет жасауға бейімдеу. Олай болса, тележурналистер сценарий жазу барысында ағылшын философы Сенеканың «Егер адам қай жағаға бет алғанын білмейтін болса, онда оған бірде-бір жел көмекке келмейді» деген қағидасын естен шығармауы керек. Тележүргізушілер де бағдарлама қонақтарының деңгейінде болу үшін талпынып, көп оқып, көп ізденіп, өз нысанасын зерттеп, аудиториясының талап-тілек, талғамын ескеріп, ерекше дайындықпен келуі – шарт. Ол үшін ең алдымен, жоба авторы көрермендердің көкейіндегісін дөп басатын сценарий әзірлеуі керек. Егер сценарийді тележүргізушінің өзі жазатын болса, онда бағдарлама нанымды, әрі шынайы болар еді.

Қорытынды

Әлбетте, телебағдарлама сценарийін әрқашан тележүргізушілердің өздері жаза бермейді. Кейде оны автор-сценарист жазады да, тележүргізуші жүргізеді. Сценарий жақсы жазылғандықтан бұл кемістіктің өзі екінші кезекке ысырылады да онша байқалмай қалады. Расында, жүректен шыққан сөз жүрекке жету үшін әр автор сценарийін өзі жазып, бағдарламасын өзі жүргізуі керек. Сонда ғана тележүргізушінің сөзі, ойы, пікірі шынайы сипат алады. Дәл солай деп кесіп айтудың да қисыны келмейді. Себебі, көңілашар бағдарламаларды, жеңіл тақырыптағы токшоуларды көбінесе дайын сценариймен актерлер, әртістер жүргізуі мүмкін. Осы орайда, жас та болса талпынып, тележурналистикадағы жазу

өнерінің кәсіби-шығармашылық қисындары туралы ғылыми тұжырым жасаған М. Қилыбаеваның ой-толғамын негізге алуды жөн көрдік. «Сценарий жазу – күрделі шығармашылық процесс. Біріншіден, сценарист өз туындысын бағдарлама форматына лайықтап жазуы тиіс. Екіншіден, сценарий көрерменге ләззат сыйлай алатындай адамгершілік-эстетикалық, рухани жағынан үздік туынды болуы қажет. Ол үшін журналист шығармашылығы тұла бойы ізденістен тұруы – шарт» [4]. Жүсіпбек Аймауытұлы өзінің әдеби-сын мақаласында былай дейді: «Мәселе көтергенде туатын сауалдар өте көп... Кез келген дүниені жазғанда әрқайсысына тарихи, ғылыми негіз беру керек. Мұндайды ат үстінен қарап шешуге болмайды» [5]. Демек, Жүсіпбек Аймауытұлы мұны әлдеқашан айтып кеткен. Бірақ осылай айтыпты деп құлақ асып, өз өміріне, шығармашылығына өзгеріс енгізіп жатқан тележүргізушілер некен-саяқ. Ендеше, осындай тілі мен стилі, берілу формасы, тереңдігі мен ауқымдылығы жағынан пісіп-жетілмеген дүниелердің эфирден берілмеуі үшін телеарна басшылығына да, тележурналистке де кәсіби-шығармашылық тұрғыда белгілі бір ережелер мен критерийлерден тұратын талап жолға қойылуы тиіс. Теледидардың көрермендердің жан дүниесін байытып, эстетикалық талғамын қалыптастыратын орасан зор идеологиялық құрал екенін ескерсек, кез-келген тележурналист, автор-сценарист, тележүргізуші өзінің әрбір сөзін жазып отырғанда жүз рет өлшеп, бір рет кескендей ой елегінен өткізіп, көгілдір экранның сыртындағы көрерменнің қалай қабылдайтынына, қабылдаған сәтте қандай әсер алатынына, алған әсері қандай сезім туғызатынына мән беріп, көңіл бөлуі керек.

Әдебиеттер

- 1 Князев А. Основы тележурналистики и телерепортажа. – Бишкек, 2005. – С.18
- 2 Әбдіжәділқызы Ж. Тікелей эфир табиғаты. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. 41-42 бб.
- 3 Барманқұлов М. Телевидение: деньги или власть. Алматы: «Санат», 1997, 235-б.
- 4 Қилыбаева М. Сценарий жазу ісінің тәжірибесі // «Жас ғалым». № 2. – 2012. – 44-б.
- 5 Аймауытов Ж. Шығармалар. – Алматы: Жазушы, 2000. – 14 б.

References

- 1 Knyazev A. Osnovy telezhurnalistiky I telereportazha. С.18
- 2 Abdizhadilkizi.Zh. Tikelei efir tabigaty,Almaty. Kazak yuniversiteti,2003.41-42bb.
- 3 Barmankulov M. Televidenie. Dengi ili vlast.Almaty,1997.235 b.
- 4 Kilybaeva M. Csenary zhazy isining tazhiribesi// «Zhas galym» 26 2012,44 b.
- 5 Aimauytov Zh. Chygarmalar.Almaty.2000,14b.